

Щербан Тетяна Дмитрівна

*доктор психологічних наук, професор кафедри психології
Мукачівський державний університет*

Гоблик Володимир Васильович

*доктор економічних наук, доцент
кафедри менеджменту та управління економічними процесами
Мукачівський державний університет*

Щербан Татьяна Дмитриевна

*доктор психологических наук, профессор кафедры психологии
Мукачевский государственный университет*

Гоблик Владимир Васильевич

*доктор экономических наук, доцент кафедры менеджмента и управления экономическими процессами
Мукачевский государственный университет*

Scherban T.

*doctor of psychology sciences, professor of psychology department
Mukachevo state university*

Hoblyk V.

*doctor of economic sciences, associate professor
of management and economic processes management department
Mukachevo state university*

**ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СПІЛКУВАННЯ
У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВНЗ
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ОБЩЕНИЯ
В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ
PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF COMMUNICATION
OF STUDING PROCESS AT THE UNIVERSITY**

Анотація. У статті розглядаються проблеми спілкування у навчанні. Розвиток комунікативної компетентності здійснюється на основі процесу розв'язання професійної задачі. Доведено, що саме тенденція до діалогічного стилю спілкування забезпечує успішність професійного становлення студента.

Ключові слова: навчальне спілкування, комунікативна компетентність, професійне становлення, професійна успішність.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы общения в обучении. Развитие коммуникативной компетентности осуществляется на основе процесса решения профессиональной задачи. Доказано, что именно тенденция к диалогического стиля общения обеспечивает успешность профессионального становления студента.

Ключевые слова: обучающее общение, коммуникативная компетентность, профессиональное становление, профессиональная успешность.

Abstract. The problems of communication in education have been considered in the article. The development of communicative competence is based on the process of solving professional tasks. The trend towards a conversational style of communication ensures the success of professional formation of the student has been proved.

Keywords: educational communication, communicative competence, professional development, professional success.

Вирішення освітніх завдань вимагає від всіх учасників навчального процесу не тільки розвитку особистості, але і формування професійної компетентності. Робота присвячена обговоренню проблем аналізу професійно-педагогічної діяльності у вищих навчальних закладах. Адже саме спілкування у навчанні є засобом розкриття потенціалу як викладача, так і студента.

Предмет дослідження — психологічні детермінанти потенціалу здібностей викладача в процесі його діяльності. Мета дослідження — визначити психологічні особливості потенціалу спілкування у викладача, виявити шляхи його актуалізації. Відповідно до мети були визначені такі завдання дослідження: дослідити особливості навчального спілкування і виявити його місце у сфері педагогічної праці, особливості потенціалу спілкування викладача, визначити його психологічну основу.

Таким чином, досліджувалися тенденції реалізації потенціалу спілкування викладача у навчальній діяльності та умови продуктивності формування готовності до спілкування з студентами.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступили: загальнопсихологічна концепція спілкування [3; 2], загальні положення теорії навчального спілкування [1], теоретичні основи формування особистості вчителя, дослідження психологічних умов та чинників навчального спілкування. У реалізації поставлених у роботі завдань використовувалися методи досліджень: теоретичний аналіз наукової літератури, спостереження, анкетування, інтерв'ю, бесіди, тестування, психолого-педагогічний експеримент (констатуючий, формуючий та контрольний).

Дослідно-експериментальна робота з виявлення основних психолого-навчальних параметрів підготовки викладачів до спілкування здійснювалася з 10 викладачами та 35 студентами. Робота спрямовувалась на вирішення таких завдань: вивчення особистісних психологічних властивостей і можливостей вчителя, що складають основу потенціалу спілкування; виявлення оптимальних шляхів актуалізації потенціалу навчального спілкування викладача.

Порівняння самооцінок викладачів найбільш значущих для спілкування у навчанні якостей з оцінками студентів показало наявність суттєвих відмінностей. Так, найважливішими такими якостями для педагогів є «створення можливостей для студентів висловити свою точку зору і ставлення до проблеми» (I рангове місце), «новизна інформації» (II), «створення умов для того, щоб студенти могли запитувати про те, що їм незрозуміло» (III); «ввічливе ставлення до студентів» (IV) і «точність, чіткість інформації» (V), а для студентів — відповідно «точність, чіткість інформа-

ції» (I), «достовірність інформації» (II), «можливість висловити свою думку» (III), «ввічливе ставлення викладача до студентів» (IV) і «новизна інформації» (V). Таким чином, викладачі насамперед підкреслюють роль тих якостей, що в цілому притаманні професійно-навчальному спілкуванню, а студенти наголошують на значенні тих, що характеризують діалогічність спілкування вчителя з студентами.

Показовими є результати аналізу карт комунікативної діяльності та відповідей студентів на запитання анкети «Викладач-студент» з приводу взаємин зі вчителями. Насамперед відмітимо, що викладачі посіли останнє місце серед значущих для студентів осіб (так, лише 2,02% опитаних студентів вказали, що вони обговорюють з ними свої проблеми, а 3,53% відмітили їхній вплив на виправлення недоліків свого характеру); 59,7% опитаних студентів поскаржилися на зневажливе ставлення з боку викладачів.

Опитування також показало, що студенти найбільше цінують у вчителів такі якості, як: комунікабельність (71,4% опитуваних назвали цей показник як значущий), повагу до співрозмовника (62,2%), вміння слухати (61,5%), вміння долати труднощі (59,7%), доброту (56,6%). Однак на окреме питання «Чи всім викладачам притаманні названі якості?», «так» відповіли всього 17,4% опитуваних студентів, решта дали негативну відповідь.

Серед характерних причин, що заважають встановленню довірливих взаємин з викладачами, студенти передусім називають: байдужість вчителя, його зверхнє ставлення, орієнтація на авторитет влади (я правий тому, що я викладач), нерозуміння інтересів іншого, нав'язування своєї думки, невміння і небажання вислухати співрозмовника, дорікання і нотації тощо.

Про неготовність викладачів до діалогового спілкування з студентами свідчать також результати вивчення їх установок в сфері спілкування з допомогою методики «Інтерперсональна діагностика» Т. Лірі. Згідно з отриманими даними, найбільш вираженими (часто на рівні акцентуації) є владно-домінуючий (1 октант), прямолінійно-агресивний (3 октант) та покірно-сором'язливий (8 октант) типи поведінки.

Виявлено, що для викладачів з діалогічним стилем навчального спілкування провідними термінальними цінностями (тобто цінностями-цілями, що характеризують тривалу життєву перспективу людини) є: здоров'я, щасливе сімейне життя, цікава робота, матеріальна забезпеченість, творчість, наявність хороших вірних друзів, а для вчителів з іншими стилями — здоров'я, щасливе сімейне життя, матеріальна забезпеченість, впевненість у собі, незалежність у вчинках і престижна кар'єра. До найважливіших інструментальних цінностей (тобто цінностей-засобів,

що слугують досягненню термінальних) викладача з діалогічним стилем насамперед відносять: широту поглядів (вміння розуміти чужу точку зору, поважати чужі смаки), чесність, чуйність, терпимість, хороші манери, життєрадісність. Для педагогів з іншими стилями спілкування (авторитарним, маніпулятивним тощо) характерна зовсім інша ієрархія інструментальних цінностей: нетерпимість до недоліків в собі та інших, тверда воля (вміння настояти на своєму), високі домагання, готовність відстоювати свою думку, раціоналізм, дисциплінованість.

Про істотність та достовірність різниці між ціннісними орієнтаціями викладачів та стильовими особливостями їх спілкування з студентами свідчить значення коефіцієнта рангової кореляції за Спірменом ($K_{спірм}=0,752$ проти табличного значення $K_{спірм.кр.}=0,7084$ при допустимій помилці $P=0,05$) та i -критерію Ст'юдента ($t=4,568$ проти табличного $t=3,55$ при $P=0,05$).

Порівняльний аналіз отриманих даних про розвиток емпатії та рівень догматичності, ригідності мислення показав, що у викладачів з діалогічним стилем спілкування показник розвитку емпатії вищий, а догматичності нижчий у порівнянні з тими, кому притаманні інші стилі спілкування у навчанні. Сказане добре узгоджується з теоретичними уявленнями, що діалогічність у міжособистому спілкуванні вимагає емпатійної відкритості до співрозмовника, суб'єктивного ставлення до нього.

Проведене дослідження дало змогу виокремити певну сукупність конструктів, що репрезентують позитивний та негативний впливи на ефективність навчального спілкування, а саме: «потрібне — зайве», «головне — другорядне», «зрозуміле — незрозуміле», «різноманітне — одноманітне», «переконання — декларування», «активність — пасивність розмитість», «зрозумілість — незрозумілість», «повага — зневага», «логічне — алогічне», «позитивна ідентифікація — негативна ідентифікація», «оптимізм — песимізм», «самостійність — опікування», «конкретне — абстрактне»,

«цікаве — нудне», «нове — старе, відоме всім», «причетність — відчуженість», «компетентність — некомпетентність», «впевненість — невпевненість», «партнерство — диктат», «очікуване — несподіване» [4].

У таблиці 1 наводяться порівняльні дані щодо оцінок викладачами та студентами значущості впливу тих чи інших чинників на ефективність спілкування у навчанні.

Як бачимо (підтвердженням цього є обраховані значення коефіцієнта Ст'юдента), суттєві відмінності між оцінками викладачами та студентами відсутні.

Цікаво співвіднести ці результати з даними, що характеризують думку викладачів про чинники, які найчастіше зустрічаються в їх спілкуванні з студентами (переконання під час бесіди назвали 78,90% опитаних, контроль за своїми емоціями — 70,14%, емоційність — 69,04%, професійне використання мімічних та пантомімічних засобів — 63,56%, урізноманітнення інформації — 63,01%, визнання та виправлення власних помилок — 55,62%, невміння вислухати співрозмовника — 26,58%). По суті, мова йде про підсвідоме тяжіння більшості вчителів до авторитарних методів управління роботою студентів, які унеможливають діалогічність навчального спілкування.

Мета подальшого дослідження — виявити психологічні умови ефективного формування у студентів готовності до спілкування. На першому етапі вирішення цієї задачі студентам IV–V курсів було запропоновано оцінити за трибальною шкалою сформованість у себе кожного з 24 виділених основних параметрів діалогового навчального спілкування. Узагальнення отриманих результатів свідчить, що високий рівень готовності до здійснення діалогового спілкування з студентами притаманний 13,33% опитаних, середній — 75%, а 11,67% студентів характеризуються низьким рівнем.

Основними труднощами, з якими стикаються студенти, є такі: невміння практично застосовувати теоретичні знання; низький рівень обізнаності у проблематиці психології особистості; невміння прогнозувати

Таблиця 1

Порівняльні дані про найбільш значущі чинники навчального спілкування (за оцінками викладачів та студентів)

Чинники, названі викладачами	Місце за ступенем значущості	Чинники, названі студентами
Створення можливостей для студентів висловити свою точку зору і ставлення до проблеми	1	Точність, чіткість інформації
Новизна інформації	2	Достовірність інформації
Створення умов для того, щоб студенти могли запитувати про те, що їм незрозуміло	3	Можливість висловити свою точку зору
Ввічливе ставлення до студентів	4	Ввічливе ставлення викладача до студентів
Точність, чіткість інформації	5	Новизна інформації

Таблиця 2

**Динаміка підготовленості студентів до здійснення діалогового спілкування
(в експериментальних та контрольних групах)**

Рівні підготовленості	Попередній зріз				Підсумковий зріз			
	Експериментальні групи		контрольні групи		Експериментальні групи		контрольні групи	
	кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%
Високий	3	13,33	3	13,33	5	23,33	3	15,0
Середній	14	73,33	15	76,67	14	71,67	14	73,33
Низький	3	13,33	2	10,0	1	5,0	3	11,67
Всього	20	100	20	100	20	100	20	100

та попереджувати конфліктні ситуації; неволодіння оптимальними стратегіями поведінки в конфліктних ситуаціях та ін.

На етапі підготовки до формуючого експерименту були відібрані експериментальна та контрольна групи (по 20 студентів у кожній). В експериментальній групі читався спецкурс «Психологія діалогового спілкування», спрямований на формування професійно значущих якостей та навичок спілкування. Програма занять включала не тільки лекції, але і тренінгові заняття, передбачала широке використання тренінгів, ділових ігор, елементів контекстного навчання тощо.

Усі студенти відповідали на запитання тесту «Оцінка рівня товариськості вчителя», а потім усі дані були згруповані і проаналізовані. У таблиці наводяться дані про динаміку рівня підготовленості студентів до здійснення діалогового спілкування внаслідок експериментальної роботи.

Аналіз отриманих результатів свідчить про зростання в експериментальній групі кількості студентів, які оцінили свій рівень підготовленості до здійснення діалогового спілкування з учнями як високий (до 23,33%), та зменшення кількості тих, хто визнав свій рівень підготовленості низьким (до 5,0%).

Спираючись на сукупність сформованих у сучасній науці підходів, а також на власні дослідження, ми виділяємо наступні компоненти професійно-навчальної товариськості, на які пропонуємо орієнтуватися

викладачу: наявність стійкої потреби в систематичному спілкуванні з студентами у всіляких сферах; органічна взаємодія загальнолюдських і професійних показників товариськості; емоційне благополуччя на етапах спілкування; продуктивний вплив спілкування на інші компоненти навчальної діяльності; наявність удатностей до навчального спілкування; наявність навиків і вмінь спілкування; органічна єдність даних компонентів утворить професійно-навчальний рівень товариськості особистості.

Отже, розв'язання комунікативної задачі щодо організації процесу безпосередньої взаємодії з студентами викладач здійснює на основі розв'язання професійної задачі. Через спілкування тільки й можна здійснювати продуктивний вплив студента. Певною інтегральною характеристикою навчального спілкування є морально-світоглядні установки викладача, рівень комунікабельності, комунікативні здібності, уміння і навички, стилі самого спілкування. Це — індивідуально-типологічні особливості взаємодії викладача зі студентами. Продуктивнішим з точки зору організації навчального процесу і реалізації притаманного йому розвиваючого, виховуючого і творчого потенціалу є діалогічний стиль спілкування з студентами. Наявність тенденції до його розвитку (чи рівень його сформованості) свідчить і про успішність професійного становлення особистості студента.

Література

1. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик — М.: Педагогика, 1987. — 200 с. 120.
2. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / А. А. Леонтьев. — М.: Знание, 1979. — 48 с. 157.
3. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. — М.: Наука, 1984. — 443 с. 172.
4. Щербан, Т. Д. Психологія навчального спілкування: монографія / Т. Д. Щербан. — К: Міленіум, 2004. — 441 с.